

Adamik Tamás

Szent Ambrus, a szónok*

1. Amikor 384-ben a pogány Augustinus császári rétorként Mediolanumba került, pusztán szakmai kíváncsiságból eljár meg-hallgatni azokat a prédikációkat, amelyeket Szent Ambrus vasárnaponként híveinek tartott. Később, a „Vallomások”-ban így emlékezik vissza rájuk: „Szorgalmasan hallgattam a népek szoló előadásait, nem azzal a szándékkal, mellyel illet volna, hanem mintegy fürkészvén, vajjon előadókészsége megfelel-e hírnevének, felülmúlja-e vagy alatta marad-e annak, amit hirdettek róla. Feszült figyelemmel csüggttem szavain, úgy álltam ott, mint akit a tartalom nem érdekel, sőt lenézi, de gyönyörködtem a beszéd édességében; műveltebb volt beszéde, mint Faustusé, de az előadás módját tekintve kevésbé derűs és megnyerő. Egyébiránt mondanivalójukra nézve semmi összehasonlítás nem volt lehetséges: egyikük manicheus délibábok közt tévelygett, a másikuk pedig üdvös tanítással hirdette az üdvösséget.”¹ Majd kissé lentebb így folytatja visszaemlékezését: „Vasárnaponként persze hallgattam őt, amikor a nép előtt «az igazság igéjét helyesen munkálta» s mindinkább biztossá vált számomra, hogy az agyafúrt rágalom minden csomóját, amelyeket a mi megtévesztőink a szent könyvek ellen összebogoztak, fel lehet oldani.”² Majd azt is elárulja, milyen módszerrel értelmezte Ambrus a Szentírást: „Szívesen hallottam és sűrűn Ambrust, amint a nép előtt mondott beszédeiben nyomatékosan ajánlotta irányító-elv gyanánt, hogy «a betű öl, a lélek pedig életet ad». Mikor azokról a szentíráshelyekről, melyek betű szerint értve mintha fonákságot tanítottak volna, fellebbentette a misztikus fátylat és szellemi magyarázatokat adta, nem mondott semmit, amin megütközhettem volna, noha olyasmit mondott, aminek igazságát még fel sem ismerhettem.”³

Az idézett helyek Szent Ágoston „Vallomásaiból” értékes információkat közölnek Szent Ambrusról, a szónokról. Az első és legfontosabb az, hogy Ambrus sokat prédikált és 384 körül már híres szónok volt. Beszéde „édességében” (*suavitas*) a pogány Augustinus is gyönyörűségét lelte, bár előadasmódja nem volt olyan derűs és megnyerő, mint a manicheus Faustusé. Ez utóbbi megállapítás figyelemre méltó, mert kitetszik belőle, hogy Ambrus nem előadasmódjával, hanem beszédének formájával és tartalmával, pontosabban szólva: a forma és a tartalom egységével tudott tetszést kelteni még olyan emberekben is, akik nem a kereszteni tanítást és értékrendet tartották

* A Szent Ambrus halálának 1600 éves évfordulója alkalmából 1997. április 8-án, a budapesti Központi Papnevelő Intézet dísztermében rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás.

¹ Szent Ágoston *Vallomásai*. Fordította és magyarázta Balogh J. I-II. Budapest 1995. 5,13,23.

² Uo. 6,3,4.

³ Uo. 6,4,6.

fontosnak, amikor őt hallgatták. Feltehetően meglepte Augustinust, hogy Ambrus püspök nem élt az előadásmódnak azon formai fogásaival, amelyekkel a második szofisztika térhódítása óta a pogány szónokok, így maga a fiatal Augustinus is tetszést keltve lépre csalta hallgatóit. Másik fontos észrevétele Ágostonnak az, hogy Ambrus mint hitszónok megcáfolta a Szentírás ellen felhozott vádakat. A művelt pogányok legsúlyosabb kifogása a Szentírás ellen ugyanis régtől fogva az volt, hogy nyelvezete egyszerű és igénytelen, a latinosság legelemibb követelményeinek sem tesz eleget. E pogányok előtt, akiknek szemében a műveltség elsősorban nyelvi, irodalmi és filozófiai képzettséget jelentett, a Biblia fésületlen nyelvezete szinte áthághatatlan akadályként tornyosult, mert az igénytelen nyelvi formából tartalmi igénytelenségre következtek. Végül fontos jegyet vett észre a fiatal Augustinus Ambrus írásma-gyarázó módszerében, amikor felfigyelt arra, hogy a szent püspök bizonyos helyeket átvitven értelmez a Szentírásban. S ami különösen érdekes, semmi kivétnivalót nem talált ezekben az átvitt értelmezésekben. Megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy természetesnek, éppen ezért elfogadhatónak találta őket. Augustinus szerint Szent Ambrus mint hitszónok a természetes ékesszólás híve volt, a gondolatot tekintette elsődlegesnek, a nyelvi forma csak hűséges szolgaként követte azt. Kérdés mármost, hogy Augustinusnak ez az impressziója megfelel-e a valóságnak.

2. Hogy erre a kérdésre érdemben válaszolhassunk, három dolgot kell megvizsgálnunk. a) Részesült-e retorikai oktatásban az ifjú Ambrosius? b) Fennmaradt beszédeiben tetten érhető-e retorikai képzettsége? c) Van-e olyan írása, amelyben a retorika szabályrendszeréről nyilatkozik, s ha van, mit és hogyan?

Ambrosius előkelő családban született 339–340 körül Trierben. Apja, akit korán elveszített, a *praefectus praetorio Galliarum* tisztséget töltötte be. Özvegy édesanyja Rómában taníttatta, ahol alapos grammatikai és retorikai képzettségben részesült,⁴ és korán kitűnt szónoki tehetségével. Előkelő származásának és szónoki tehetségének köszönhető, hogy tanulmányai befejezése után *advocatus*ként (ügyvéd és jogtanácsos) Sirmiumban a helytartó mellett tevékenykedett, majd igen korán, 370 táján már *consularis Liguriaie et Aemiliae* lett, azaz Észak-Itália kormányzója Mediolanum székhellyel. Az említett életrajzi tények alapján biztosan állíthatjuk, hogy egyrészt Ambrosiusnak jól kellett ismernie az antik retorika rendszerét, másrészt pedig magas hivatalánál fogva komoly szónoki gyakorlattal kellett rendelkeznie már 374 előtt, amikor is püspökké választották, annak ellenére, hogy csak hitjelölt volt.

Közismert és általánosan elfogadott tétele az Ambrosius-filológiának az az állítás, hogy Ambrosius művei többnyire prédikációkból nőttek ki, azaz első változatuk prédikáció volt,⁵ amelyet azután publikálás céljából részletesebben kidolgozott. Olykor még levelei is őrzik a szónoki beszéd formai követelményeit. Különösen elmondható ez 17. leveléről, amelyben Symmachus 3. re-

⁴ Paulinus, *Vita Ambrosii* 5. Migne Patrologia Latina 14. kötet, 27–28. Ambrosius életéről ld. még: H. A. Gärtner: *Kaiserzeit II. Von Tertullian bis Boethius*. Stuttgart 1988. 366–367.

⁵ Vö. Adamik Tamás: *Római irodalom a késő császárkorban*. Budapest 1996. 222.

lációjáról írja meg a véleményét II. Valentinianus császárnak. A pogány Symmachus, aki egyébként Ambrosius rokona és hosszú időn keresztül levelező partnere is volt, 382-től folyamatosan szorgalmazta, hogy a római Curia épületében állítsák vissza a Victoria-oltárt, amelyet a korábbi keresztény császárok onnan eltávolítottak. Amikor 384-ben elnyerte a *praefectus urbi* tisztséget, megírta a 3. *relatio* címen ismeretessé vált szónoki remekművét és elküldte a fiatal II. Valentinianus császárnak. A császár már-már hajlott kérésének teljesítésére, azaz a Victoria-oltár visszahelyezésére, amikor Ambrosius tudomást szerzett a kérvényről és tüstént közbelépett. Egy levelet írt a császárnak —Migne kiadásában a 17. levél— s kifejtette benne, hogy a Victoria-oltárt nem állíthatja vissza a császár, mert ha ezt tenné, ez azonos lenne a bálványimádással és a keresztényüldözéssel. Jellemző fényt vet Ambrosius diplomáciai tehetségére, hogy bár hivatalosan még nem kapta meg a 3. *relatio* szövegét, mégis, 17. levelében, pontról pontra megcáfolja Symmachus kérvényének állításait. De számunkra még ennél is fontosabb, hogy hűen követi levelében Symmachus beszédének hangnemét és stílusát. Ahol az szókimondóan pontos és egyértelmű, Ambrosius válasza is olyan, ahol pedig szárnyaló és fennkölt, mert az érzelmekre akar hatni, Ambrosiusé is magasan szárnyal. Már a levél címében emlékezteti az ifjú Valentinianust arra, hogy keresztény császár: „Ambrosius püspök a legboldogabb fejedelemnek, a legkeresztényibb császárnak, Valentinianusnak.”⁶ Tüstént a levél elején leszögez két fontos alapelvet: a római császár is Isten hatalma alatt áll, és a kereszténység az egyetlen igaz vallás. Symmachus kérésének lehetetlen, mondhatnánk, abszurd voltát a következő kijelentéssel szemlélteti: „És még azok panaszolják fel veszteségeiket, akik sohasem kímélték a mi vérünket, akik egyházaink templomait a földdel tették egyenlővé? Ők kérik privilégiumaik visszaadását, akik a szólas és tanítás egyetlen szabadságát Iulianus legutóbbi törvényével megtagadták tőlünk, mégpedig olyan privilégiumokét, amelyekkel gyakran még a keresztényeket is rászédtek?” (4) E költői kérdés formájában tett megállapítás azt sugallja a császárnak, hogy a Victoria-oltár visszaállítása sokkal több, mint egy oltár visszahelyezése: ideológiai és belpolitikai kérdés, mert vallási zavargásokat, netán újabb üldözéseket vonhat maga után.

Symmachus érzelmi ráhatás végett megszólaltatja Rómát, aki mint személy elmondja, hogy régi vallása tette olyanná és őrizte meg úgy, hogy az egész világ csodálja, ezért nem szabad azt megváltoztatni: „De bizony késő már és gyalázatos dolog az aggkor javítgatása. Békét kérünk tehát hazai isteneinknek, őshonos isteneinknek” (10) — mondja Róma. Ambrosius, hogy ellensúlyozza a *Roma aeterna* szavait, II. Valentinianus elhunyt testvérét, Gratianust és apját, I. Valentinianust szólaltatja meg. Ha az ifjú császár teljesítené Symmachus kérését, testvére, Gratianus császár így szólna hozzá: „Eltörölted ren-

⁶ A 17. levél idézett helyeit saját fordításunkban közöljük. Symmachus 3. relatiójának szövege angol nyelvű kommentárral: R. H. Barrow: *Relationes*. Oxford 1973. Symmachus és Ambrosius viszonyáról ld. M. F. Patrucco — S. Roda: „Le lettere di Simmacho ad Ambrogio”, in: *Ambrosius Episcopus*. Milano 1976. II 284–297.

deletemet; ezt még azok sem tették meg, akik fegyvert fogtak ellenem. Most egy kegyetlenebb tör döf szívembe, mert saját testvérem semmisíti meg intézkedéseimet.” (16) Apja, I. Valentinianus pedig így nyilatkozza: „Rosszul ítéltél meg, fiam, ha azt gondoltad, elnéző voltam a pogányokkal szemben. Senki sem emelt panaszt azért, mert a római Curiában ott állt az az oltár.” (16) E megszemélyesítéseket a beszéd végén helyezi el Ambrosius, azzal a céllal, hogy érzelmileg is nyomást gyakoroljon az ingadozó császárra. A beszéltetéseket négyes anaforával vezeti be. Először az Egyház papját szólaltatja meg, akit nyilvánvalóan Ambrosiuszal kell azonosítanunk: „Mit fogsz majd válaszolni a papnak, aki ezt mondja neked: az Egyház nem tart igényt ajándékaidra, mert a pogányok templomait ajándékokkal ékesítetted fel?” (14) Másodszor: „Mit fogsz majd válaszolni ezekre a szavakra: — Hitehagyott ifjú vagy.” (15) Harmadszor: „Mit fogsz majd válaszolni testvérednek?” (16) Negyedszer: „Mit fogsz majd válaszolni atyádnak?” (16)

E megszemélyesítések igazi funkciója azonban a fokozás, mert a lényeget a közvetlenül előttük levő paragrafusban mondja ki Ambrus, mégpedig két pontban: a) Felszólítja II. Valentinianust, hogy e súlyos kérdésben kérje ki Theodosius császár véleményét. (12) Ez a tanács rejtett fenyegetést is tartalmaz, mert felhívja a Valentinianus figyelmét arra, hogy ilyen súlyos kérdésben a társcsászár véleménye nélkül nem dönthet, vagy ha dönt, az negatívan befolyásolhatja Theodosiushoz való viszonyát, ami kiszámíthatatlan következményekkel járhat. A második pont még ennél is egyértelműbb: kiközösítéssel fenyegeti meg a császárt, ha teljesíti Symmachus kérését. Ezt írja ugyanis neki: „Mindenesetre, ha ellenkező döntés születnék, mi, püspökök ezt nyugodt lélekkel tűrni nem fogjuk. És akkor majd fordulhatsz az Egyházhoz, de ott nem fogsz találni papot, vagy ha találsz is, csak tiltakozót.” (12)

Szónoki remekmű tehát ez a beszéd, amelyben a logikai bizonyítás és az érzelmi ráhatás stílus eszközei hatékonyan érvényesülnek, azaz az antikvitásban használt egyszerű, közepes és fennkölt stílusnem közül az egyszerűt a fennkölttel vegyíti úgy, hogy az egyszerű stílusnem, amelynek funkciója a tanítás és a bizonyítás, a beszéd második felében egyre inkább átadja helyét a fennköltnek, az érzelmi ráhatásnak. Ambrosius el is érte célját, Valentinianus császár nem állította vissza a Victoria-oltárt a római Curiában.

3. Sajnos, Ambrosius hiteles beszédei közül csak négy gyászbeszéd maradt fenn: testvérenek, Satyrusnak halálára két beszéd, II. Valentinianus császár halálára egy beszéd és Theodosius császár halálára egy beszéd. A kutatás már rámutatott arra, hogy Ambrosius e beszédekben a hagyományos római *laudatio funebris* (temetési beszéd) és *consolatio* (vigasztalás) módszerét és toposzait is érvényesülni engedi, de a keresztény tanításra összpontosít, s ennek kifejtésében fontos szerepet kap a Szentírás.⁷ Az alábbiakban csak a Theodosius halálára mondott gyászbeszédét elemezzük.⁸

⁷ Vö. M. Biermann: *Die Leichenreden des Ambrosius von Mailand*. Stuttgart 1995. 15–24.

⁸ E beszédet a *Patrologia Latina* sorozat szövege alapján idézzük: 16. kötet, 1385–1406.

E beszéd megértéséhez fontos felidéznünk azokat a történelmi körülményeket, amelyekben e gyászbeszéd elhangzott. 394 szeptemberében Theodosius a Frigidus folyó mellett, Észak-Itáliában véres csatában legyőzte a pogány arisztokrácia által támogatott Eugenius uzurpátort.⁹ Fényes győzelme után Theodosius azon fáradozott hogy Eugenius katonáit és az őt támogató gazdag és előkelő pogány arisztokratákat a maga oldalára állítsa. Ilyen helyzetben érte a halál 395. január 17-én. Halálos ágyán fiait jelölte ki utódaiul. Idősebbik fia, a tizenhét éves Arcadius 383 óta volt Kelet Augustusa, a tízéves Honorius pedig 393-tól Nyugat Augustusa.

Ambrosius e beszédét Theodosius halála után 40 nappal mondta el Milánó székesegyházában, a császár emlékére tartott istentiszteleten, amelyen a császári család a gyermek Honoriuszal az élen, katonatisztek és a császár adminisztráció magas rangú hivatalnokai vettek részt. A beszéd három részből áll.

Az első részben (1–16) az utódlás kérdése áll a középpontban. A beszéd azoknak a csodajeleknek felsorolásával kezdődik, amelyek a „legkegyesebb császár” (*clementissimus imperator*) halálát előre jelezték: földrengés, sötétség, esők és árvizek. Kegyességét a természet is gyászolta, és az egész világ siratta azt a császárt, aki megbocsátásával (*indulgentia*) elejét vette a büntetéseknek. Helyénvaló ez a bevezetés, mert a nagy rómaiak halálát kezdettől fogva csodajelek jósolták meg, Suetonius császáraletrajzaiban is. E bevezető mondatokat Ambrosius a pogány rómaiaknak szánta ugyanúgy, mint Theodosius *clementia*-jának és *indulgentia*-jának emlegetését, hogy megbékélésre szólítsa fel őket. Theodosius az égi Jeruzsálembé távozott, *pietasa* jogán, de nem hagyta el fiait, akiket *pietasa* örököseiként hagyott hátra. Ahogyan József negyven nap után temette el atyját, Jákobot, ugyanígy tesz Honorius is, ezért reá is vonatkozik Jákob áldása.¹⁰ József tehát Honorius előképe, Jákob pedig Theodosiusé. Ahogyan Jákob, úgy Theodosius is megbüntette a tirannusokat, Maximus és Eugenius uzurpátorokat. (2) A továbbiakban egyéb bibliai példákkal szemlélteti Theodosius készségét a megbocsátásra, s azt aényt, hogy fiai, Honorius és Arcadius törvényesen és jogosan öröklik császári hatalmát.

A beszéd második része (17–38) tartalmazza Theodosius dicséretét a 114. zsoltár szavaival. „Szerettem, mert az Úr meghallgatta könyörgő kiáltásomat.” (114,1) E sorban Theodosius szavait halljuk vissza — mondja Ambrosius. Azt mondta „szerettem”, és igazán mondta, mert kötelességét mindig gondosan teljesítette, és még ellenségeit is szerette, ezért bocsájtott meg nekik. Tudta Szent Pállal együtt, hogy a törvény szeretet: „A szeretet nem tesz rosszat az embertársnak. A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet.” (Róm 13,10) Ezután több paragrafuson keresztül vezérszóként ismétli a *dilexi* (szerettem) igealakot Theodosiusra vonatkoztatva, és egyéb szentírási helyekkel bizonyítva, hogy a szeretet az emberi élet legfontosabb törvénye. (17–23) Aki szeret,

⁹ E csata lefolyásáról ld. Adamik Béla: „A *Carmen contra paganos praefectusa*”, *Antik Tanulmányok* 40 (1996) 165–167.

¹⁰ Vö. Teremtés 49,25.

az irgalmas is — mondja Ambrosius a zsoltár szavával: „Irgalmas és igazságos az Úr, és a mi Istenünk irgalmaz.” (Zsolt. 11,45) Az igazságosság középen van, fejtegeti Ambrosius, és közrefogja az irgalom, s ez helyénvaló is, mondja, mert az irgalomnak kell féken tartani az igazságosságot, mert az igazságosság kegyetlen is tud lenni, ahogyan a Szentírás mondja: „Ne legyél túlságosan igazságos.” (Eccles. 7,17) Az irgalom (*miseriordia*) azonban mégsem akadályozza az igazságosságot (*iustitia*), mert az irgalom maga az igazságosság. És vele jár az alázat (*humilitas*), amely megszabadítja a szenvedőket és felemeli az elbukottakat. (27) Theodosius alázatos volt és tudott bűnbánatot tartani. Itt utal arra az eseményre, amikor a thesszalonikéi vérengzés után Theodosius nyilvános bűnbánatot tartott, éppen Ambrosius püspök fenyegető szavainak engedelmességre. (28) Erre az esetre a jelenlévők még emlékeztek, s éppen ez lehetett az oka annak, hogy ezután Ambrosius arról beszél, hogy mennyire szerette a császárt. A 114. zsoltár *dilexi* (szerettem) szavát háromszor földélezve hangsúlyozza a császár iránti szeretetét. (34–37) Ez a rész tökéletesen illeszkedik az elsőhöz, mert elmélyíti Theodosius *clementia*-ja fontosságát, és hangsúlyozza, hogy konfliktusaik ellenére szívből szerette az elhunyt császárt.

A beszéd harmadik harmadában (39–53) röviden ismét visszatér Theodosius történelmi szerepéhez. A császár a mennyország fényét élvezi, s ott találkozik Gratianusszal, aki már nem szomorú Maximustól kapott sebei miatt, mert megbosszulóra lelt Theodosiusban: *Illic nunc complectitur Gratianum iam sua vulnera non maerentem, quia invenit ultorem.* (39) S e bosszú eredményeképpen Maximus és Eugenius ott szenved a pokolban. A dicső emlékezetű Theodosius (*augustae memoriae Theodosius* 40) most tudja meg igazán, mi az, hogy uralkodni, mert Jézus Krisztust szemtől szemben látja, együtt örülve Gratianusszal és Constantinusszal, aki elsőként hitt a római császárok közül, és az utána következő császárokra ráhagyta „a hit örökségét”, beteljesítve ezt az ószövetségi próféciaát: *In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum Domino omnipotentí.* (Zak 14,20) — „Azon a napon beteljesedik, ami a ló zaboláján van: a mindenható Istennek szentelve.” E jövendölést a szent emlékü Heléna, Nagy Konstantin édesanyja fejtette meg — mondja Ambrosius.

Ezután következik egy hosszú történet arról, hogyan találta meg Heléna Jeruzsálemben a szent keresztfát, amikor Jézus szenvedésének helyét kutatta, azzal a céllal, hogy valamiféle segítséget keressen fiának, aki földkerekség kormányzásának terhét viselte a vállán. Ásatott a Golgotán és ott három keresztet talált, s közülük választotta ki Jézus keresztjét, azt, amelyre ez volt fölírva: *Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum.* (45) Kereste és megtalálta azokat a szögeket is, amelyekkel Jézust a keresztfára felszegezték. Az egyik szögből zablát (*frenos*), a másiból császári fejéket (*diadema*) készíttetett. A drágakövekkel ékesített diadémot elküldte fiának, a császárnak, de elküldte neki a zablát is. Mindkettőt használta Constantinus, és a hitet áthagyományozta utódaira. Ezután következik Ambrosius értelmezése: *A sanctum super frenum* (50) kifejezés arra utal, hogy a keresztény császároknak féken kell tartaniuk szenvedélyeiket.

Azért élhettek a pogány korban olyan féktelen császárok, mint Caligula és Nero, mert nekik nem volt *sanctum super frenum*. Mert ez a zabla figyelmezteti a császárokat, hogy hatalmukat tartsák féken, és Krisztus igáját hordozzák. Ezt a zablát Nagy Konstantin örökül hagyta a keresztény császárokra, Gratiánusra és Theodosiusra. A keresztény császárok tehát minőségileg mások, mint a pogányok: mértékletesek és igazságosak. Velük teljesedik be Izajás jövendölése: *Ambulabunt reges in lumine tuo* — „A királyok a te fényedben fognak járni.” (60,3) Beszédének harmadik részében tehát a Heléna-történet kapcsán Ambrosius kifejti a keresztény császárság eszméjét, amelyben az uralkodói hatalom jele is —a diadém— és az alázatosság jele is —a *frenum*— Krisztustól származik. Az egyik kormányzásra jogosítja fel a keresztény császárt, a másik mérsékletre kötelezi.

E gyászbeszéd egységét, kohézióját Theodosius, a keresztény császár személyisége biztosítja. Őt dicséri Ambrosius a beszéd középső részében, tőle kiindulva bizonyítja a beszéd első harmadában, hogy fiai a törvényes örökösök a császári hatalomban, és rá hivatkozva fejt ki a keresztény császár uralkodói elveit a harmadik harmadban. Gondolatmenetét szentírási helyek átvitt értelmezésével szentesíti. Az első részt egyszerű stílusban, a másodikat szívekhez szóló fennköltben, a harmadikat pedig felüdülést és megnyugvást árasztó közepes stílusban fogalmazza meg. Mindezt az antik retorika és az Órigenés óta egyre jobban terjedő átvitt bibliai értelmezés alapos ismeretében teszi.

4. Ambrosiusnak egyetlen olyan műve van, amelyben az egyházi szóközi beszéddel (*sermo*) szemben támasztott követelményekről szól. Ez a mű a 91 levelet tartalmazó levélgyűjteményének 2. darabja, amelyet az újonnan püspökké választott Constantiushoz ír, és amelyben tanácsokat ad neki arra nézve, hogyan prédikáljon.¹¹ E levél 30 paragrafusból áll. Ebből az 1–9. paragrafus foglalkozik a *sermo*-val, a hívekhez intézett szentbeszéddel. Ambrosius csak tartalmi követelményekről ír. A beszéd anyaga a Szentírás. *Mare est Scriptura divina* (3) — „Tenger a Szentírás”, amelybe különféle folyamok ömlenek, ennek megfelelően különféle beszédek vannak benne. *Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum.* (3) — „Van benne olyan víz, amelyből elsőnek, van olyan, amelyből másodjára, és van olyan, amelyből utoljára ihatsz.” E mondattal Ambrosius a Szentírás értelmezésének három válfajára hívja fel a figyelmet: a szó szerintire, a lelki és a misztikusra. Az egyházi szóközöknek a Szentírást kell olvasnia. Aki sokat olvassa és érti, másokat is tud tanítani. „Legyenek tehát beszédeid áradóak, legyenek tiszták és világosak, hogy erkölcsi tanításod édes legyen a nép fülének. Szavaid kedvességével simogasd hallgatódait, hogy saját akaratukból kövessenek oda, ahová vezetni akarod őket.”¹² (5) „Vigasztalásaid legyenek tele értelemmel” — *Alloquia tua plena intellectus sint.* (7) „Egyetlen szavad se hangozzék el hiába, értelem nélkül” — *Nec ullum verbum in vanum exeat, et sine sensu prodeat.* (7) „Élj a beszéd

¹¹ E levelet a *Patrologia Latina* sorozat szövege alapján idézem: 16. kötet, 879–888.

¹² A 2. levél idézett helyeit saját fordításomban közlöm.

olajával, hogy meglágyíthatd vele a szív keménységét” — *Utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam*. „Oktass is és taníts, hogy tegyék a jót” — *Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est*. (9)

A fenti idézetekből kitűnik, hogy Ambrosius kerüli a retorikai terminusokat, szavaiból mégis egyértelmű, hogy a szónok három feladatát írja körül Constantiusnak: a tanítást, a gyönyörködtetést és a megindítást. Cicero volt az, aki a tanítást az egyszerű stílus feladatává tette, a gyönyörködtetést a közepesévé, a megindítást pedig a fennköltévé.¹³ Ambrosius beszédeit a három stílusnem alapján dolgozta ki, és a kezdő püspöknek, Constantiusnak is ezt ajánlja.

Augustinus a *De doctrina Christiana* c. művének előszavában kifejti, hogy két kérdést kíván tárgyalni: a Szentírás helyes értelmének feltárását (*modus inveniendi*) és a megtalált helyes értelem előadásának módját (*modus proferendi*). Az első témát még 397-ben befejezte, a másodikat csak halála előtt négy évvel, 426-ban. A Szentírás helyes értelmének feltárását a jelemélet alapján tartja lehetségesnek. A jelemélet kidolgozása adja a kezébe azt a kulcsot, amely az átvitt, a rejtett értelem kapuit is kinyitja előtte. Mint láttuk, Ambrosius beszédek hallgatásakor a Szentírás átvitt értelmezése tűnt fel neki, s azt ösztönösen helyesnek tartotta, bár nem tudta megmagyarázni, hogy miért. Később, amikor teljesen a Szentírás tanulmányozására adta fejét, szeretette volna az ambrosiusi átvitt értelmezést tudományos alapokra helyezni. Ezt a tudományos alapot a jeleméletben találta meg, amelyet legteljesebb formában a *De doctrina Christiana* 1–3. könyvében dolgozott ki.¹⁴ Az előadásmód kidolgozását — mint említettem — későbbre halasztotta. E halogatásból arra következtethetünk, hogy Augustinus kezdetben úgy vélte, hogy a keresztény igazság fenségéhez nem illik a retorikai ügyeskedés. Később belátta, hogy nem mindegy az, hogy a keresztény szónok hogyan beszél, s e belátásban fontos szerepet játszhattak milánói emlékei, amikor is Ambrosius püspököt hallgatta. A *De doctrina Christiana* című munkájának negyedik könyvében ugyanis alapvető fontosságot tulajdonít a három stílusnem elméletének, és az egyes stílusnemeket szemléltető mintaszerzők között — a Szentírás és Cyprianus mellett — ott találjuk Ambrosiust is mint a keresztény ékesszólás követendő mesterét, „aki üdvös tanítással hirdette az üdvösséget” (*saluberrime docebat salutem*, 5,13,23). Végső összegezőképpen — úgy vélem — megállapíthatjuk, hogy Ambrosius hatékony szónoki tevékenysége indította Augustinust arra, hogy tudományosan is megalapozza azt, amit Ambrosiusban, az egyházi szónokban oly vonzónak talált: a Szentírás átvitt értelmezését és az üdvös, de mégis kellemes előadásmódot. Így az első és egyben a legkiválóbb keresztény retorikai kézikönyv megalkotásában — ha indirekt módon is — de Ambrosiusnak is volt némi szerepe.

¹³ Ld. erről részletesen: Adamik Tamás: „Cicero stíluselméle”, in: *Cicero öröksége*. Debrecen 1995. 89–100.

¹⁴ Ld. erről részletesebben: Adamik Tamás: „Augustinus jeleméletének terminológiája és funkciója”, *Antik Tanulmányok* 26 (1979) 76–86.